

A TESTVÉRGYÜLŐLSÉG TRAGIKUMA

AISKHYLOSNÁL, EURIPIDESNÉL és SCHILLERNÉL.

(Első közlemény.)

Jellemző különbség van a testvérgyűlölet tragikumának keresztyén és klasszikus mondája közt. Ki ne ismerné Kain és Ábel meséjét? Gyermekkorunkba visszanyúl az a tompa zuhanás emléke, melylyel a mezőre csalt és leütött testvér a földön elterül. Kitérőlheteretlen emlékünkből a szent könyv e passusa: nem tudom, avagy őrizője vagyok-é az én atyám fiának? Monda pedig az isten: Mit cselekedtél? a te atyád fiának vére kiált énhozzám a földről. A tragikum egész mélységét tárja föl e naiv párbeszéd az Úr és Kain közt. Az atyafivér kiontása a nemezist boszura hívja föl. Kain a testvéri kötelék szentségét semmibe akarja venni és azért kérdi: nem tudom, avagy őrizője vagyok-é az én atyám fiának? Itt van a tragikum magva. Testvérek közönyösek nem lehetnek egymás iránt. A természet ennél szorosabb kapcsot teremtett. A szeretet határa a gyűlölet. Az igazi mély indulatok ez örvénylése pszichologiai mély alapon nyugszik. Othello Desdemonát, e chrysolitból alkotott gyémántot, összetöri, mert félti. A testvéri szeretet mély, szent viszonyát az emberiség legrégebb, messzi, gyermekkorába nyuló mondái megható alakban fejezik ki. És sajátságos, a civilizáció öntudatra ébredése szörnyű bűnnel kezdődik. Áldozat, élő, nagy áldozat kell. Romulus megöli Rémust. Lucretius szépen mondja: „*Fraterno primi maduerunt sanguine muri.*“ Kain szintén városépítő. Az elátkozott és bujdosásra kárhoztatott Kain, kit az Úr megbélyegzett, „*hogy senki, valaki találná őtet, meg ne ölné,*“ volt őse Jákobnak, „*ez volt találója minden sátorban lakozóknak és a baromtartás mesterségének.*“ E családból származott Jubal; „*ez volt találója a hegedű és lantolás mesterségének.*“ Fenséges drámája az emberi haladásnak. Ez a legkedvesebbek föláldozása árán váltatik meg. Abel, anyja kedvence, álmadozó pásztor, kinek áldozatára az Úr kegygyel tekint, áldozatul esik. Szent Ágoston fogja föl e mondát

egész mélységében, de változtatja át dogmák symbolumává és vetkőz-teti ki mondái jellegéből. Ugyanis Szent Ágost Civ. dei XV. 1. ezt mondja: „Azon napon, melyen az emberek városa keletkezik Kainban a bűn által, támad az isten városa Ábelben a vértanuság által.“

Állítsuk párhuzamba a testvérgyűlölség keresztyén és klasszikus mondáinak feldolgozásait, hogy kitűnjék a klasszikus képzelem ereje és fölénye a költői fölfogás tekintetében.

Mély és erős viszonynak fogja föl mindkettő a testvéri szeretetet, de míg Kain még a naiv epikus felfogás keretében is, a mint Mózes I., 4. részében olvasható, minden mélyebb, mondhatni egész természetünket, egész valóunkat megrázó szenvedély nélkül öli meg Ábelt, egyszerűen, mert haragra lobban, hogy Ábel áldozása kedvesebb az Urnak, tehát az irigység negatív indulata, mondhatni passiv hangulata képezi a testvérgyűlölség forrását, addig Atreus és Thyestes közt ott az elcsábított nőért érzett boszu, Romulus és Remus közt ott az elsőség fölötti versengés és az általunk tárgyalandó mondában: Eteokles és Polyneikes közt ott a kötött frigy ellenére a hatalomból kizárt testvér engesztelhetetlen boszuja, ott a polgárháborut szító testvér által indított hadjárat infámiája, mely polgári boszut érdemel. És aligha lehetne a két felfogás közt a különbséget jobban föltüntetni, mint a Kain-mondát feldolgozott költői alkotások párhuzamba állításával.

Kain meséjét megtaláljuk az egyházi atyák beszédeiben, meg Gessner „Ábel halála“ cz. idylljében, Legouvé „Ábel halála“ cz. tragediájában és Byron „Kain“ cz. drámai költeményében.

Az egyházi atyák Kainja: a bűn megtestesülése. A szabad akarat első hajótörését ábrázolja Kain és Ábel meséje. Szent Ambrosius Kain azon tettét, hogy Ábelt a mezőre csalta, így indokolja: Cain videtur veritus ne largior terrae proventus triste facinus impediret et liberalitatis assuetudine genitalis . . . in hoc quoque criminis apparatu, vel muta specie sui, fraternum revocaret affectum. Latro diem refugit quasi criminis testem, lucem adulter erubescit quasi adulterii consciam, parricida terrarum fecunditatem fugit.

A bűn megrögzött képviselője. Szent Efraim hypokritává is teszi. A gyilkosság után visszatérő Kain azt feleli az őt kérdező szülőknek, hogy a paradicsomba ragadták Ábelt, mert ha szülői az engedetlenség miatt kiűzettek a paradicsomból, Ábel engedelmessegeért

azt visszanyerte. Szent Ágoston mondja a jellemző szót: Reliquit carnificem vitam — meghagyta az Úr életedet átkodul. Szent Ambrosius megrázó erővel festi Kain lelkiismeretbeli gyötrelmét: „Szülőd nem lehetnek vádolőd; csak te benned veszitheté el a természet a maga törvényeit. Azt véled, hogy lappangani fog vétked, mert szüleid nem vádolnak? Testvéred vére az égre kiált a földről! Ha a testvér hallgat, a föld elkárhoztat; ő maga a tanu és bíró ellened: annál kérlelhetetlenebb, mert még testvéred véréből áztatott; annál keményebb bíró, mert oly nagy bűn fertőzteti meg, hogy kinyitá kebelét és a testvér véréből fogadta be. És meg is nyilatkozott, hogy hallja a testvérszeretet hangjait, semmitől sem félve, midőn testvéreket látott, hiszen tudta, hogy a vérrokonság joga a szeretetre és nem a gyűlöletre ösztönöz. A te atyádfiának vére hozzám fölkiált, mert az isten az igazakat, még ha meghaltak is, meghallja, mert istenben élnek és méltán élőkül tekinthetők. Tehát az igazak véréből meghallja, de elfordul a gonoszok kérésétől, mert habár élni is látszanak, nyomorultabbak minden halottnál, testüket körül hurcolják, melybe belctemették szerencsétlen lelküket.“

E rajzban már vannak tragikus vonások; a dogmatikus szempont enged a humán felfogásnak.

A Talmudban Kain és Ábel vitatkozó theologusok, kik a jövő élet felől vitatkoznak, Kain tagadja, Ábel hiszi a jövő életet. Összezörrennek, és beáll a végzetes csapás. Egy más talmud legenda szerint: birtok, a papság és egy asszony miatt vesztek össze. Birokra keltek, Ábel legyurta Kaint. Ekkor Kain képmutató arczczal kér a testvértől kegyelmet. Ábel enged. Ekkor ráveti magát Kain és megöli.

Látni a legenda két alakját. Egyházi férfiak kezében a dogma symbolumává lesz, a népköltészet kezében valódi emberi tragédia: mély okokból fakadó gyűlölséggé, a legtermészetesebb kapcsokat szétépítő indulattá.

Gessner a XVIII. évszáz érzélgős idyllje szellemében alakítá át a mesét. Miű ellentét a Gessner és Byron Kainja közt! Amaz gyermeteg színű érzélgés a petyhüdt idegű filisterek számára; emez dacz az égi és földi hatalmakkal: a bűn világrontó szerepe és démoni hatalma. Mindkét fölfogás eltér a valódi költészet üdeségétől. mert amaz irtózik a bűn rajzától és ellágyul a bűnös büntetésén; gyengébb szív, semhogy ily tárgyat elviselhetne: emez

összes szenvedélyét, gyötrelmeit, kinzó kételyeit kifejező symbolumot keresett és talált Kainban.

Mert mit mond Gessner Kainja a bűn elkövetése után? „Térjetek vissza böles belátás, erény. Diadalmaskodjatok a tüzes szenvedélyek felett, melyek titeket elnyomnak és oltsatok ki azt a poklot, mely lelketem égeti. És mikor Kain vándorutjára megy, nincs egyedül, vele megy neje Mehala. Mehala megáldja elhagyott tűzhelyét és azon reményt fejezi ki, hogy visszatérnek még, hogy az ujjonnan építendő kunyhó számára kérjék ki a szülők áldását. Egy szózatot is hall, mely vigasztalja és megdicséri hősies önfeláldozását. Megható, könyekre indító hangon panaszkodik bűnbánó érzettel Kain a hold fényénél. — V ének. — Hová vész el dráma ereje? Könyekben olvad el. Saint Marc Girardin jól jellemzi e felfogást, midőn így szól: „De az így elkisért, megvigasztalt Kain meg van-e büntetve? Látom az atyát, a férjet, látom a bujdosót, de hol a testvérgyilkos?“

Legouvé drámájában K a i n tipikus alakja nyer pregnans kifejezést. Ez gyűlöli testvérét.

Őt én újból látom, az átkozott testvért,
A kinek jó szívét mindig magasztalják,
Szelidségnek hívják a mi csak gyávaság.

Kain még azon esetben is gyűlölné testvérét, ha Ádám nem követ el vétséget, és nem űzik ki a paradicsomból.

Mais je crois que toujours j'abhorrerai mon frère.

Ádám neki szánja a durva mezei munkát. Ujabb ok a gyűlölségre a tétlen, henyelő Ábel ellen. Anyja Éva és neje Mahala vigasztalják. Ekkor lelke mélyébe enged pillantanunk e szavaiban:

Hagyjatok magamra!
Ellensége lettem minden érzelmemek,
Nem vagyok sem fiu, sem férj és sem testvér,
Kain vagyok.

És mégis nem felindult állapotában ölte meg testvérét, nem egy álmokép által felriasztva, mint Gessner idylljében, hanem eltökéltséggel. De az elkövetett bűn láttára fölébred a testvéri érzés és a lelkiismeret furdalása gyöttri:

Igen, a testvér czim oly szent kapcsolatot jelent,
Melyet, ki szétszakít, megsérti az Eget,
Testvért a természet adta barátunkul.

Ez utóbbi gondolatot Xenophon Memorab II. 3-ból ismerteté Legouvé. Tehát e Kain is bűnbánó lesz. Itt is a keresztyénség moralja fordul a hagyományok és mysterium szelleme ellen. — Saint Marc Girardin meg egy latin drámát ismertet, melyet Georgius Macropodius irt (Langeweld) melyben Kain jelleme erőteljes és az egyházi hagyomány gyűlöletes színében van föltüntetve. Mikor isten figyelmezteti Kaint bűne következményeire, ugyanazon daczczal felel, mint Byron Kainja:

Et quid tandem discriminis
Bono et malo, si uterque mortis obnoxius?

Byron Kainjában is, midőn Kain némán és daczosan nézi végig szülei imádkozását, *Ádám* kérdésére:

De hát te legidősebb fiunk, te néma vagy?

— *Kain*: Jobb hogy ha az vagyok.

— *Ádám*: De hát miért?

— *Kain*: Nincsen mit kérjek.

— *Ádám*: S nincs mit megköszönj?

— *Kain*: Nincs.

— *Ádám*: Hát étedet?

— *Kain*: De nem kell-e meghalnom is?

Éva e metsző feleletre szivébe érez nyilallani: Oh jaj! — mondja.

A tiltott fa gyümölcse hullni kezd! Midőn ép e szóváltás végződik a Macropedius darabjában, akkor jön oda Ábel. Kain ráveti magát. Ábel kéri, ne ölje meg, ne tegye ki magát isten boszujának. Kain fenyegetésnek veszi és így szól: Te még fenyegetődzöl? Tehát halj meg!

— *Ábel*: Oh isten, kit szolgálok és imádok, én vagyok az első első áldozat, ki neked ajánlom ártatlan véretem és lelkemet. Fogadd áldozatul.

— *Kain*: Áldozz tehát isten imádó és halj meg!

Itt már Ábel a XVI. évszáz theologiai controversiáinak egyikét: az urvacsorai áldozat jelentőségét látszik symbolizálni. S midőn Éva, mint valódi anya, nem akarja eltemetni, hogy ne lássa fiának gyönyörű szép alakját, melyet e szavakkal sirat: „Hejh a szép, a kedves tagok, mily kékek, mily puffadtak, mily merevek, sötétlő vérben úszva már rohadni kezdenek.“

Csak akkor temeti el, midőn nem csak azt az ígéretet hallja, mely Ádámot megnyugtatja, hogy eljön a Megváltó bűnünk kiengesztelésére, hanem azt is, hogy a testi föltámadás által ismét látni fogja szerette szép fiát. Kain az Úr ismert átka alatt így kiált föl: Élvezd oh lelkem azt a vigaszt, a melyet élvezhetsz.

A testi kéjre, a gyönyörre törekedjél,
Hogy legalább muló üdvöt itt találj,
Ki az igazak örök üdvét soh'sem birhatod.

E dráma közelebb vezet a Byron Kainjához, mint a XVIII-ik század szellemének német és francia interpretatiója szerinti Kain. Byron Kainja a halál nagy talányához jut az Ábel megölése után. Luciferrel jön érintkezésbe, tehát a rossz daemonával. Byron Kainja fölveti a kérdést: miért van a rossz a világon? E kérdés ellenében Pascal a vallás megnyugtató, vigasztaló erejét állítja aegis gyanánt. Ő mondá, hogy „az atheistáknak abban áll kétségbeesésük, hogy megismerik az ember nyomoruságát, de nem ismerik el Krisztus megváltó munkáját.“ Voltaire pedig e világot a lehető legjobb világnak tartja és az ő Candideja e halál nagy kérdését úgy oldja meg, hogy hirdéti: „Vivre, rire, et mourir, tel est le secret du sage.“ Byron a kételynél marad és kielégítetlenül sorvasztja gazdag lényét. Kainja is Lucifert kalauzul fogadja el, hogy ha már meg kell halni, legalább a tudás fájának gyümölcsét ízeltse az utolsó darabig, ha keserű is. Átvezeti Lucifer egy, a szellemvilág szerinti örökkévalóságot felérő óra alatt a halál birodalmain, elmúlt világok vázképein, a föld életét megelőző földek életét szemlélteti végig Kainnal és a végén a kielégítetlen Kain azt kérdi:

S ugyan miért láttam e dolgokat,
Miket mutattál?

Lucifer: Nem kívántad te magad
A tudományt? Nem oktátalak-é
Mindenben, hogy megismerd önmagad?

Kain: Oh jaj! Mi semmi az!

Lucifer: E semmi ép tudástok összege;
Tudni: mi semmi a halandó lénye.
Hagyd e tudást örökül gyermekidre,
S megkíméled sok gyötrelemtől őket.

Míg mások az által nyugtatják meg magukat, hogy arcukat elfordítják a világban gyökerező rosztól, Kain mindig ráirányozza sze-

mét. Lehet-é csodálni, ha e Meduzafő megdermeszté szívét neje Adah és gyermeke iránt. Szépen mondja Saint Marc Girardin: „egykor a gyermek nyugodt arca szeliden szállt föl az atya homloka felé, hogy azt földeritse; most sötétben szállt alá az atya zordon képe.“ Megragadó erővel utasítja vissza Adah unszolását, hogy áldozzanak. Megváltotta az emberinem vétkét a halállal és kis csecsemőjéről elsötétülve mondja:

Mit sejti azt virágzó kisededünk,
 Hogy myriádok örök nyomora
 Szunynyad ő benne! Oh jobb volna ha
 Mig alszik, megragadnám és e szírten
 Őt összezúzánám, mintsem éljen. . . .

Adah: Oh istenem,

Ne illesd gyermekem, Kain s ten gyermeked!

Kain: Ne félj! Az égnek minden csillagára,

S őket vezérlő, hatalomra, nem,

Nem illetném mással, mint az atyának

Forró csókjával ezt a gyermeket.

E Kain nem gondol boszura Ábellel szemben sem. Mikor Lucifer fel akarja költöni benne a féltékenységet, közönyösnek mutatkozik. Byron drámai költeményének ép ott van akhillesei sarka: elvvé, a manicheus felfogás szerinti második főelvvé emeli Kaint és mikor a traditio szerinti gyilkosságot akarja végrehajtani, az oltár feletti viszályból hozza ki az összeütközést. Büszkeség, de a mely világgyűlölet és kétségbeeséssel egyesül: érthetetlen pszichologiai talány. Talányos pedig az emberi szenvedély kítörése és annál kevésbé elhárározása nem lehet. Kain úgy sujtja le Ábelt. mint a hitetlen az áldozó papot. Nem a testvéri gyűlölség mozgatja, hanem pokoli fatalizmus és isten elleni harag. Mikor az angyal megbélyegezi, hogy haláltalanság legyen büntetése, daczosan mondja:

E láng éget, de mily láng éget itt belől!

E belső poklot enyhíteni kész a hű Adah:

Csak téged én el ne veszítselek,

Ezen kívül mitől sem félek ugy,

Mint attól, hogy testvérem veszttem el.

Tehát e Kain sincs elhagyatva. De nem következetes. Mielőtt száműzetésbe menne, azt mondja:

Vagyok, a mi vagyok, nem esdeklem soha,

Azért, hogy éljek, más már nem leszek.

Azért az egész költemény búcsuszavaiból mintha a megbánás törne elő. Így búcsuzik Ábel holttestétől:

Ki itt hever, gyermektelen vala
 Egy gyenge faj forrását dugtam én be.
 Uj nászi ágyán termett sarjadék,
 Vad véremet szelidítette volna,
 Ha gyermekinkkel Ábel sarjadéka
 Kel frigre. Oh Ábel!

Adah a női szeret édes szózatával válik el Ábeltől: Beke vele!

Kain: De hát velem?

Helyesen jellemzi Saint Marc Girardin e Kaint: „Kain szenvedélyei és szenvedései úgy szólván inkább a szellem szenvedélyei és szenvedései, mint a szívéi; inkább álmadozó és okoskodó, mint féltékeny; inkább kételkedik isten jóságában, mintsem gyűlöli testvérét.“ Valóban hű mása Byronnak, ki Manfredben, a kalózban, Don Juanban, Childe Heroldban kielégíthetlen lelkének egy-egy vonását örökíté meg, ki maga magát dramatizálta háborgó természete meghasonlásában. Byronnak a szenvedélyek megnövelték szívét, a helyett, hogy betöltötték volna, Csak az úr lett nagyobb. A tudás és szenvedély véghatárait kereste. De hát hova lesz a tragikum?

Végig futottuk azon kísérleteket, melyek a Szentkönyv ez első tragédia tárgyának feldolgozását tűzték ki feladatul. Mindenik kísérletben volt egy alaphiba. A tragikum lényegét kereste és nem találta meg.

Mennyivel helyesebb úton jár a klasszikus hagyomány és e hagyomány alapján létrejött alkotások mennyivel mélyebb, igazabb, emberibb alakban örökíték meg a testvérgyűlölet tragikumát!

Miért? mert nem vitték bele sem az értelem problémáit, sem a világmagyarázat kísérleteit, sem a theologiai és éthikai viták szellemét: maradtak a tárgynál. Azon elven sarkallik a testvérgyűlölség tragikuma, hogy nagy szenvedély, kérlelhetetlen és hajthatatlan jellemek összetűzése föltétlenül szükséges arra, hogy elszakitson bennünket a természettől megszentelt frigy által hozzánk csatolt barátunktól: testvérinktől. A vér és lélek e természetszötte szövetségét csak a jellemnek nagy célokért sikra szálló erős aczéla vághatja ketté úgy, hogy ez aczél ketté törik, mint a hogy Eteokles lesujtja Polyneikest, hogy tőle viszont halálos sebet kapva essék el. Ez a természetes megfejtés. Ettől nem tért el sem Aiskhylos, sem Euripides és ehez hű maradt, bár más neveket, más kor gyermekeit használta a tragikai küzdelem harczosainak Schiller. Don Manuel és Don Cesar összeütközése hasonlít ugyan Atreus és Thyestes összeütközés-

séhez, de azért a testvérgyűlölség fölfogásában Schiller mégis Euripidest követi nyomon. Lássuk e darabokat. Csak főbb vonásokban fogjuk e három darabot ismertetni, mert főczélunk a tragikum alapját kimutatni, hogy annál világosabbá tegyük azon bevezető előadásunkban kimondott nézet igazságát, hogy a klasszikus monda és klasszikus költészet az emberi természet hű kifejezését igyekszik adni a lehető legegyszerűbb eszközökkel. Ezért szól oly közvetlen hangon minden korhoz, minden néphez.

II.

Aiskhylos a Heten Theba ellen cz. tragediát a Persák után írta. Aristophanesnél Aiskhylos büszkén mondja Euripides ellenében: „Drámát költék teli Areszsel.“ Dionysos kérdésére: Melyiket? feleli:

„A Theba alatti hét hőst, melyet ha ki megnézett, hős vágyott lenni azonnal. — Békák: 970. v.

Patin ügyes érveléssel bebizonyítja, hogy a Békák további passusa, a hol a Persákat említi Aiskhylos *εἶτα* és *μετὰ τοῦτ'* összeegyeztethető a didaskaliában olvasható időrenddel; mert e szavak fordíthatók „ezeken kívül,“ „emellett.“ Ugyanis a Franz által 1848-ban fölfedezett didaskalia szerint a Heten Theba ellen 467—468. Kr. e. került színre, holott a „Persák“ 472-ben. Ugyanazon harcias lélek nyilatkozik ebben, de míg a Végzet a Persákban, mint személytelen nagy hatalom áll előttünk félelmetes valójában, a katastropha megrázó fordulatában: addig titokteljes valója a háttérben marad a Heten Theba ellenben; de sötét fonala előttünk bontakozik ki. Előtérbe lép az összeütközés, a jellemek ellentétes harcza, a tragikus küzdelem valódi autagonistáival. . . És annál mélyebben hat és annál bensőbben ráz meg, mert a tragikai összeütközés két testvérben nyilvánul: két testvér egymás keze által esik el, hogy karddal osszák meg birtokukat . . . csak az átok borzasztó ironiával valósult, mert e megosztott birtok: a sir. A természet kapcsai bomlásnak indulnak: a szív meghasonlása irtózatossá diszharmoniát idéz elő és a míg a Persákban alig találtunk cselekvényt, a „Heten Theba ellen“ egyszerű szerkezete és lefolyása mellett a tragikum egész kincses bányáját tárja föl, melyből gazdagon aknáztak Sophokles és Euripides.

Hiszen Sophokles Antigonéjában foglaltatik a Heten Theba ellen Antigone jelenete, az utolsó *Κομμῶς* melyben kijelenti, hogy

ő testvérét eltemetetlenül nem hagyja; Euripides Phoenissaeje pedig még gazdagabb cselekvénynyé bővítik ki a Heten Theba ellen tárgyát. A görög dráma fejlődésének, mely kivált a trilogikus szerkezet megváltozása folytán az egységes cselekvény felé közeledett, két állomás helyét lehet kimutatni, a Heten Theba ellen és a Phoenissae cz. tragédiákban. Aiskhylos szemben állt a nagy thebai mondakörrel, mely egy család tragédiáját foglalta magába harmad ízig. Kezdődik Laioson, ki a Végzet ellenére megnősül, folytatódik Oidipussal, ki apát öl és tetőződik az egymást ellenséges kezekkel elejtő két testvér tragédiájában és magasztos befejezést nyer Antigone hősie önfeláldozásában, melynél szentebbet, magasztosabbat a keresztyén tragédia sem mutat föl, mert ő áldozatul adja magát a temetetlenül hagyott testvér halotti árnyának. A női eszményies szeretet mintaképe, ki a száműzött atyát vezeti, gyámolítja, és elvezeti az önmaga által vakon is megtalált sir széléig, hogy csodamódon eltűnt atyját a herósok templomába vezesse és viharos éjjel eltemeti a tehetetlen, elítélt, honárulónak nyilvánított Polyneikest, hogy bevezesse az alvilág nyugodt birodalmába: nyugtalan árnyát fölszabadítsa a szenteletlen sir hideg öléből. Mennyi tragedia e családban! Minő mélységes nyilvánulása a végzet titokteljes hatalmának, uralmának!

E mondakört szépen egészíti ki még a tréfás elemekkel mulató satyrdráma is: a Sphinx; mert hiszen e sphinx megfejtése: az ember talányát oldja meg, hogy a megoldó Oidipust saját végzete hálójába bonyolítsa be, és veszítse el. Az emberi tudás vakságát jelképezi a végtelenül szerencsétlen Oidipust szörnyű önbíráskodása, melylyel önmaga szeméit oltja ki, hogy vakon is eltalálja úttalan bolyongásai végén az utat a megdicsőülésre. Sophokles mélyen vallásos lelke kellett e mondakör oly mélységes felkutatására, de Aiskhylos lángelméje és erőteljes, büszke, férfias ereje volt való a családi tragédia fővonásainak megjelölésére. Övé a vázrajz; Sophokles és Euripides érdeme a lélektani finomabb kidolgozás; de az eszmei magaslat, a conceptió merészsége, az ethikai alap föltalálása: mind Aiskhylos érdeme. E mondakör a trilogikus szerkezetet megkivánta. Godfried Hermann 1835-ben közzétett latin értekezésében, melynek címe: *Dissertatio de Aeschyli trilogiis Thebanis* érdekesen fejtegeti a kérdést, mely darabok foglaltak helyet a Heten Theba ellen mellett. Hogy utalás van az Oidipus átkán kívül, melyet

fiaira mond, magában a Heten Theba ellen-ben a trilogiára legfőképp idézhető Eteokles következő nyilatkozata:

„Viharzón tört ránk Oidipusnak átka:
Valóra válnak éji látományaim,
Melyek a szörnyü osztályt tárták föl nekem.

Ez álomkép és Oidipus átka a Heten Theba ellent megelőző darabra vonatkozik. A didaskalia így szól: *ἐνίκαι Λαίω Οιδίποδι Ἑπτὰ ἐπὶ Θήβας Σφίγγι σατυρικῶ*. Kivül esik ez értekezés körén az a vita, mely keletkezett G. Hermann és Welcker K. Fr. közt a Thebaist alkotó trilogiában foglalt darabokra nézve. Maga Hermann sokáig a didaskalia hagyományát fogadá el és befejező daraboknak tekinté a Heten Theba ellent, később középső daraboknak tartá és befejező darabnak Argivit vagy Argivaet, melynek tárgya a Kapaneus mondával van összefüggésben és a Theba alatt elesettek eltemetésére vonatkozik, melyet Plutarkhos szerint Theseus nem mint Euripides *Ἰκετιδες* tárgyalja fegyveres hatalommal, hanem rábeszélés útján eszközli ki. G. Hermann vélelme előttem nagy valószínűséggel bir. Mert az ethikai megoldás hasonló módja: a temetetlenül hagyott és ki nem adott holttestek eltemetésének kieszközlése az atheni human szellem képviselője—minő anakronizmus!—Theseus által olyan, mint az a r e o p a g felmentő ítélete Orestesre nézve: Polyneikes eltemetésének vitája az Antigone tragikumát csatolja a testvérgyűlölség tragikumához és minő szép kiegészítés: a testvérgyűlölség tragikuma a testvérszeretet tragikus megdicsőülésével összekötve.

Igen fontos mozzanat és egyenes népmondai alapra visszavihető az Aiskhylos trilogia alapját képező átok: az Oidipus átka A Thebais cz. czyklikus eposban találjuk meg okát, mely oly megragadó módon emlékeztet a Lear esetére, csakhogy Oidipus mélyebb nyomon jár. Ő nem szeszélyből, akaratosságból osztja föl birodalmát, de mert átok ül rajta, de mert bős kezekkel megvakítá magát. A birtokáról önként lemondott Oidipus-nak lakomát ad, a Thebais szerint Polyneikes¹⁾ szép ezüst asztalt tesz elébe, arany serleget tölt színültig.

Mostan az agg fölemelve kezét rájok ledörögte
Szörnyű átkát; és meghallá azt az Erinys:
Hogy örökük' ne miként jó testvérek szeretettel
Osszák meg, de közöttük örök harez, háború dúljon.

¹⁾ Athenaios, XI. p 465. F.

Ime a karddal osztozás alapja. Más versiót tartott fenn a scho-liasta Oed. Colon. 1376 sorához. Úgy adja elő Oidipus fölháborodását, hogy fiai kötelezték magukat az áldozati darabokból illő részt küldeni és ők elküldték a csípőjét, kijátszani remélvén a vakot:

Hogy a csípőt meglátta a földre ledobva eként szólt:

Oh jaj! gyermekeim gúnyból küldték ide nekem

És Zeushez könyörögve eként esdekle legottan:

Szálljanak egymás által elejtve síri világba.

Tehát az áldozati tárgy illő részétől fosztják meg, mint Lear leányai megtagadják a kikötött 50 lovagból álló kíséretet. A tragikum mélyebb, valóbb alapon épül föl és nem csodálkozunk, hogy e gazdag tárgy trilogiai szerkesztést tett szükségessé. Nézetem az, hogy a Heten Theba ellen határozottan közbelső darab: az összeütközés stadiumát tüntette föl, mely a katastrophát idézte elő, Antigonét sodorva a tragikai pálya szélére. E fordulatot Sophokles folytatá: az atya és fiuk harezát az Oed. Colon.-ban tüntetvén föl. Aiskhylos átesapott a mesetrilogia kapcsán a Kapaneus tragédiájára, melynek szerves összefüggése van a Heten Theba ellen-nel. Mennyiben gátolja a Heten Theba ellen élvezetét a kiegészítő darabok hiánya? E kérdésre megfelelni nem tudunk. Olyan formán érezzük magunkat, mintha egy Wagner-féle operának, fölteszem a Tanhäuser-nek egyenesen a verseny jelenetére lépnénk a színházba. Aiskhylosnál a tragikai meredély szélére jutva: rohamos a leszállás. Gyors, mint az alvilág útja. Günther¹⁾ egy szép gondolatára hivatkozhatom, mely szerint Aiskhylosnál a katastrophá rohamos. A katastrophá előkészítése van gondosan kidolgozva. És e kidolgozásról — teszem hozzá — lép előtérbe a trilogikus szerkesztésmód. Sophoklesnél pedig ép a tetőre jutunk mindjárt a darab expositiójában. Az expositió a katastrophá szélére taszít; de ezután következik a lélektani bonczolás bámúlatos következetességével, mondhatjuk túrelmességével keresztülvive a kifejlés. Így lehetett három tragikai cselekvényt egy cselekvénnyé gyúrni és azt mondhatni hiánytalan összhangba olvasztani. Ezért mondhatja Günther a tragikai cselekvényről: So drängt bei Sophokles fast nur abwärts und ihre Träger bestehen nur eine Art Todeskampf. Aiskhylos erélyesebb szellem, Marathon hőse szem-

¹⁾ Grundzüge der tragischen Kunst.

beszállt az erkölcsi tusákkal is. Nála a hős Prometheus, Eteokles, Polyneikes, Orestes, előttünk hajtják végre teljes felelősséggel a tragikai bukásra vezető cselekvényt. Előttünk hívják ki a végzetet. Sorompóba lépnek vele. Megküzdének. Elbuknak; de bukásuk egy-egy óriás tölgy kidőlése a fejszezsapások alatt. Az óriásfa zuhanása megráz és megdöbbsent. A tragikai megrázás teljes. A katharsis hangulata ellenállhatatlanul megragad.

III.

A „Hetén Theba ellen“-ben a karnak a közhangulat festésiben, a háttér megalkotásában főrésze van. Saint Marc Girardin megjegyzi: „a hymnus eltakarja és elrejtí a drámát, a kar, mint Thespis idejében, még a főszemély.“

Thebai szűzekből áll, kik a háború iszonyaitól félve, mint megriadt galambok keresik föl a honi istenek oltárait. Saint Marc Girardin észrevétele ellen megjegyezzük, hogy a kar félelme, kétségbeeső aggódása annál jobban kidomborítja a hősök küzdelmét. Jól mondja Aristophanes *Ἄρη πνέει*: Ares lengi át a darabot. E körülmény fontos mozzanat azon végzetes szenvedély kifejlesztésére, a mely a két testvért egymás ellen zúdítá feltartóztathatatlan gyűlölettel. Képzeltetni, hogy Hetén Th. ellen női karának éneke minő hatást gyakorolt, mikor már beszélték Athénben, hogy Xerxes egy millió emberrel átkelt a Hellespontuson. A háború borzalmainak közvetetlen értelme volt. A drámaiság kérdése nem tekinthető tehát pusztán elvont aesthetikai szempontból. Az a feddő beszéd, melylyel Eteokles, a megtámadott Theba védője, kikel az asszonyok jajveszékése ellen — 185—245 versekben — arczélbe helyezi az erőteljes jellemet.

A legszentebb forrásból fakadt az a megdöbbsentő özszeütközés, mely a két testvért oda ingerli, hogy Eteokles maga szálljon a kar kérés, csillapító, intő szózata ellenére Polyneikessel szembe. Az állam feje a hazaárulóval szemben nem ismer irgalmat. A hazája ellen bármi jagon támadó Polyneikes, ki a várost fentartó istenek oltárát feldúlhi készül: magával szemben a testvért találja. E szempontot nem emeli ki eléggé sem Saint Marc Girardin, sem Patin, sem Paul de Saint Victor: Günther érdeme — Grundzüge der tragischen Kunst — hogy Eteokles önelhatározásában gyökerező mély tragikumot valóban fölfogta. A testvérgyűlölet a harci szenvedély tüzeiben keletkezett. E jellemző és sajátos mozzanat ellen-

tétet alkot egy szintén klasszikus mondában fenmaradt más testvérgyűlöléssel. A treus és Thyestes közt fenforgó testvérgyűlölettel szemben. A titkosan táplált, a hosszasan visszafolytott és a bosszú szörnyű alakjáról gondolkozó testvérgyűlölésség, mely Atreus iszonyú lakomáját előkészíté, egy nap nem említhető az Eteokles és Polyneikes közt kifejezett és actioba sodort testvéri gyűlölésség mellett. Seneca Atreusa fejezi ki a klasszikus hagyományt a maga erőteljes borzalmasságában, habár Nero alakját véljük a háttérben lebegni. Mily megrázó Seneca Atreusának tanakodása satellesével a felől, hogy minő halálnemmel pusztítsa el testvérét: A satelles így szól: Lehelje ki gyűlölt lelkét karddal elejtve

Ez büntetését végzi, szólj bűnhödésről.

Borzadályt keltő kérdést intéz Atreus a szörnyű lakomán Thyesteshez:

Fölsimered-e gyermekid?

A testvért ismerem föl.

Feleli keserű ironiával Thyestes. Távól esik mondom, az Eteokles és Polyneikes közti gyűlölésség az Atreus és Thyestesétől. Élesebb, rohamosabb, erőszakosabb, mint azon szörnyű viszonyok, melyek a hazaféltés pillanataiban a legbensőbb kötelékeket földúlták. A hazaszeretet foglalá el a lelkeket. Ez alkotá a közhangulatot. Helyes fölfogással mondja Saint Marc Girardin: „a színház egy nemévé vált az agorának, a forumnak, a dráma buzdító beszéddé lett; a költő volt a szónok és mint egyes szónok, Aiskhylos az ő személyei által rendre keltett különböző érzelmeket, majd részvétet az ifjú szűzek iránt, majd hősiesség bátorságot, mely fentartja egy ostromlott város lakosságát.“ Eteokles buzdító szavaiban megkapjuk a szózat megrázó képét a hazáról:

Bölcsöd ez, majdan sirod is,

Mely ápol s eltakar.

Ugyanis Eteokles így szól:

A haza föld fiait áldott keletlen

Szerető gonddal ápolván, fölneveli

Vitéz, ajzstartó ifjakká, bizvást azért,

Hogy legyetek, ha szükség lesz, hű őrei.

Tehát a szülőföld azért ápolta és nevelte fiait, hogy szükség esetén védjék és Polyneikes nem védi, sőt miatta kell fegyvert fogni. Oly könnyen kimondják azok, kik kivált Schlegelék nyomán Sophok-

lesben találják a görög tragédia tökélyét, hogy a kar nagy szerepe Aiskhylosnál a történelmi fejlődés kezdetleges korszakát mutatja, holott a tragikum kérdésében Aiskhylos a legerősebb a tragédia költő triásban. Igen nevezetes mozzanat és a tragikai vétséget súlyosbítja Eteokles kifakadása a megriadt és a védistenek oltalma alá menekülő kar ellen. Különösen kiemelem a következő ironikus részletet. Eteokles azt mondja a félénk szűzeknek:

„Kérjétek azt, hogy e bástya legyen szilárd.“

Kar: De hát ez nem függ-é az istenektől.

Eteokles: Nem.

A fogoly várost elhagyják az istenek. A kar félénken rebegi: bár ne érné meg e szörnyű napot, mikor az istenek elhagyják a várost, Eteokles a $\epsilon\beta\rho\iota\varsigma$ hangulatában tovább ragadtatva mondja:

„Az engedelmesség a jólét anyja hidd!“

Kar: az, az, de többet ér az isten ereje.

Aiskhylos biztos kézzel rajzolja a város-ostrom iszonyait, de ez csak kikertülhetetlenebbé teszi az összetütközést a legszentebb vérségi érzellemmel. Álljon itt a továbbiak megértése végett egy pár vonásban a *Heten Th.* ellen meséje. A darab Eteokles buzdító beszédével kezdődik, tehát a tragikai cselekvény magaslatától egy pár lépésre vagyunk. A küzdelmes feltörést e magaslatra a költő a trilogia megelőző darabjában tárgyalhatta. A hirnök megjelen és részletesen előadja a hét szövetséges vezér készülődését a hét kapu ellen. Minden egyes hős személyes jellemét tükrözi vissza a paizson látható jelvény: a régi czimer. Mindenikre megteszi Eteokles a maga biztos, önhitt, megjegyzését. A kar aggodalmát megragadó pauaszban fejezi ki. Eteokles lekorholja, mint fentebb láttuk, majd az $\epsilon\rho\theta\iota\omicron\nu\mu\acute{\epsilon}\lambda\omicron\varsigma$ zengésére a városvédő istenek buzgó kérésére ösztönzi a kart. Erre a kar nyugodtabb hangon felel, de e kardal végén a város ostromát festi erőteljes színekkel. Ezután szövődik Eteokles és a hirnök közt az a párbeszéd, mely fölér Shakspere legelevenebb csataképeivel, mely maga a cselekvény és a mely a belső tragikai helyzetet megteremti teljesen, visszahozhatatlanul. A hét kapu előtt álló hős rajza: az Eteokles büszkeségét a $\epsilon\beta\rho\iota\varsigma$ -be átsapó indulatot, vagy ha a Rákosi Jenő elméletéhez szítunk, a tragikai természetet teljesen felkorbácsolja, kikerülhetetlenül rohan bele azon eltökélésbe, mely a tragikai bukásba dönti. A hetedik kapuba

ő megy szembe Polyneikessel. A testvérgyűlölség tragikumának egész teljét feltűntető passus a következő: A hirnők előadja, miként fenyegeti a várost a hetedik kapunál Polyneikes:

A bástyafokra állva, kikiáltó gyanánt
S győzelmi éneket zeng városod fölött
Veled kész összetűzni s vagy elejteni,
Vagy élve, idegenbe űzni téged el,
Ép úgy, miként ő most száműzve bujdosik.

E szavak hatását jól kiszámítá a költő. Tehát ő: Polyneikes a testvér ellen kész emelni fegyverét. Hozzá a paizs jelvénye. Egy aranyos fegyverzetű férfit vezet egy nő. E nő a *Δίχη* és vezeti a férfit jogos örökébe:

„Honába elhozom e férfit és városát,
Ő birni fogja úgy, mint jogos örökét.“

Mily finom suggestio a hirnők részéről az a három verssor, melylyel előadását végzi:

„Megmondtam mindent a mit tisztem követelt,
Ügyelj, e fenhéjazás szégyenedte vál
Államhajónknak élén, jól tudod, te állsz.“

Itt egy vers hiányzik, melyet az interpolator az itteni tragikai válság rejtélyes kétértelműségének elrontásával pótol, t. i.:

Gondoskodj te magad, hogy kit küldj ellene.

Én jobb szeretem a jelenlegi aposiopesis-szerű csonkaságot.

Ekkor tör ki Eteokles: ekkor lép a tragikai lejtőre. Minthogy minden szó fontos, minthogy a testvérgyűlölség tragikumának egész mélységét megvilágítja Eteokles válasza, idézem lehető hű fordításban a 652—673 sorokat:

Oh istenverte, átkozott család,
Oh Oidipus siralmas fajzata
Jaj, jaj, atyámnak átka teljesül.
De most nem illik sirás, jajgatás,
Nehogy a jajból újból jaj fakadjon,
Méltán hordod neved Polyneikes
De majd meglátjuk, teljesül a jel,
Vaj' visszahozzák az aranybetűk,
Mik pajzsán örvöngőt jelentenek?
Ha Zeusnak lánya Dike volna csak
Eszében és szavában, végünk volna rég.
De őt nem látta Dike soha sem,
Sem midőn anyja méhét elhagyá,

Sem gyermekül, serdült korába' sem
 Midőn már állán pelyhes dísze nőtt
 S hiszem, hogy most midőn honára tör
 Nem fog Dike ő mellé állani,
 Mert az Igazság neve igazán
 Hazugság voln' ha védné a merényt.
 Ezekre bizva én magam megyek
 Ő véle szembe, több joggal ki más?

E kérdés e tragikai vétség súlyát érezteti, ki más? mint Kain mondja: avagy őrizője vagyok-e az én atyám fiának? A kar óvja; figyelmezteti, hogy elég ha az Argosbeliekkel a Kadmos városának polgárai szembeszállnak. A vér, mely folyni fog, még kien-gesztelhető:

„Mert a vér átkozott; (680 és köv.)
 Mit onta itt egy vérből sarjadt két fivér;
 E szennyfolt megmarad, nem évül soh' sem el.“

Eteokles kimondja a szörnyű, visszavonhatatlan szót:

Ha baj is ér, de gyalázattól ment leszek,
 Legyen: mert a halálban ez egyetlen vigasz,
 De a gyávák neve mindig szégyenletes.

Kar: Mi szándokod fiam? Nehogy a harezi düh
 S a vak harag ragadjon el. Bósz szenvedély
 Csiráját irtsd ki ten szivedből. (683 és köv.)

A tragikai hős rajongása, sodortatása a végzetes lejtőn.

Eteokles ekkor mondja ki azon szavakat, melyeket a Végzet-tragédia hívei annak bizonyítékául idéznek, hogy Aískhylos Heten Th. ellen-ében a végzet uralkodik. Eteokles szavai ezek:

„Ha már az isten vesztünket sietteti,
 Hadd szálljon már alá Kokyos hajbjain
 A Phoibos által oly nagyon gyűlölt fajunk. (689—691.)

Günther teljes igazsággal és mélyreható felfogással mutatja ki, hogy itt a saját maga ἔβριση által hajtott saját szabadakaratából szabadon választott tragikai sors örvényébe rohanó Eteokles a családjában harmadizben dühöngő szörnyű végzetet csak mélyen elke-seredett lelkihangulatának rajzolásáért hozza föl. A tragikum lényegét ez nem érinti. Hogy mily elhatározással megy bele Eteokles a halálba, bizonyítják következő szavai:

„Az istenek nem gondolnak többé reánk.
 Ha pusztulásunkba ők kedvüket lelik,
 Miért rimánkodnánk egy percnyi életért?“

Tehát a Labdakidák bukása az egyetlen mód, hogy megnyerjék az istenek kegyét *χαρις* — *Θαυμάζονται*; miért kerülnék hizelgő édesgetéssel a végzetet? Miért kunyoráljanak kegyet? Minő erő, minő elhatározottság! Ily szavakat azon extatikus állapotban mondhatott Eteokles, mely visiók által volt benépesítve:

„Oh, mert szerette jó atyámnak átka üld,
S száraz, rideg szemekkel mindig rám mered.“

Ezután fordul elő a vonatkozás az előző darabra, a trilógikus szerkezet egybekötő kapcsa, midőn Eteokles így kiált föl:

Viharzón tört ránk Oidipusnak átka,
Valóra válnak éji látományaim,
Melyek a szörnyü osztályt tárták föl nekem.

E passushan foglalt álomlátás (709. és köv.) nem fordul elő a Heten Th. ellen folyamában. A kar még egyszer kéri Eteoklest, ne menjen testvére ellen:

Eteokles: Haragom élet szóval el nem tompítod.

Kar: Az isten megbecsül gyáva győzelmet is.

Eteokles: Harczedett férfihöz nem illik ily beszéd.

Kar: De hát fivéred vérét vágyol ontani.

Eteokles: Ha istenek akarják nem kerül a vész.

És ezzel belemegy végzetébe. E végzetet gyönyörű plastikus képpel fejezi ki a kar a következő kardalban (719—791.) E pár sor megmond mindent:

„A skytha Vendég: az aczél intézi sorsuk
Osztályt kegyetlen és vérontó vas teszen.“

Miről szólhatott természetesebb (727—720.) eszmetársítással a kar éneke, mint az egykor a szerencse tetőpontjára emelkedett és a mélybe alázuhant Oidipusról, ki kettős bajt mért önmagára:

„Atyagyilkos kezével
Gyermeknél becsesebb szeme fényét ontá,
És két fiára
Bocsátá iszonyu átkait.
Oh jaj! Mi szörnyü volt ez átok!
Hogy vassal jusson a
Két testvér örökéhez.
Félek a gyors Erinys
Átkát ne teljesítse most.

E kardal mesterien tünteti föl a sötét háttért, melynek árnyai közt a két testvér alakja lebeg a néző előtt. A hirnök megjelen és

előadja a katastrófát. Mindent egybefoglal a kar e rövid versben:
οὕτως ὁ δαίμων κοινός ἦν ἀμφὸν ἕμα.

De a város megszabadult. Eteokles diadalmasan esett el. A diadalmi énekbe bele zokog a sírám. A két testvér küzdő alakja eltűnik: a két halott a kiengesztelés édes fájó patakját csalja a szemekbe. A kardok gyászakkordját fejezi ki e fordíthatatlan sor:

„Rosz jóslatu, bús fegyverdallam ez.“ (839.)

A kar a sírámba fog:

„De rajta leányok, a jajnak az árján
 Evezve zengjen gyászdalotok,
 Verdesse a mellet a kéz, mi ütemben
 A gyászos búcsuhelyre most evezünk.
 A naptalan, Apolló soh'se látta földre,
 F láthatatlan mélységbe száll hajónk.“

E könyárba olvad a gyűlölség és marad a részvét. Részvét? Nem! Az antik élet áthatá a halál birodalmát. Az elesett Polyneikes a hazaárulás szégyenfoltját viseli homlokán: ezt csak Antigone testvéri szeretete, hősie feláldozása csókolható le. A megoldás a lelki világban véghez ment. A költő világa ez. De a polgári törvények megoldása azon kérdéssel függ egybe: el lehet-e temetni a hazája ellen támadó számkivetettet? E szerencsétlen család bukása felett még az Átok zendíté meg végdalát:

„Végre süvöltve kiálták
 Az Átkok a szörnyű törvényt:
 A tönkrement faj végenyészetét.“

Aiskhylos muzsájának megdöbbenő komolysága, mint egy a Végzet megnyilatkozása mélyen megrendítő alakban van kifejezve a következő passusban:

„Atenak a kapuban áll
 Hol ők elestek, diadal jele,
 Legyőzte őket már a Végzet.“

Még egyszer a néző elé állítja azon kötelékek szemlélhető képét, melynek szétdulásában fejlett ki a tragikum. A kar így szól:

„Patakzó vérbe fult
 Életük. Valóban egy vér a kettő
 Viszályukat kegyetlenül
 Dönté el a tüzedzette vas
 A res élesre fent aczéla,
 Az atyaátkot így valóra váltva.“

A részvét, a szájalom érzelme tulnyomóvá lesz.

A közhangulatot a költő előkészíté azon fenséges s írásmeghallgatására, mely a hemistichikus sorokban olvasható, (961—1004.) melyet kétszer foglal egybe három soros refrain: 975—977=986—88*). Jön a hírnök és kihirdeti, hogy Polyneikes holttestét temetetlenül a ragadozó állatok prédájául kidobni határozta a tanács — *δημοὺς πρῶβουλοῖ*. — Áthidalja e jelenet a trilogia középső darabját, milyennek fölfogtuk a *Heten Theba* ellent a következő darabban. Fgyébaránt az a stichomythikus beszéd *Antigone* és a hírnök közt (1042—1050.) adja meg a *Sophokles Antigonéjának* themáját. *Antigone* végre kijelenti:

„Én ezt eltemetem: több szót ne vesztegess.“ (1052.)

A karok félkarokra oszlanak: az egyik *Antigonéval* kész eltemetni *Polyneikest*, a másik a város határozatát követi szentül.

Tehát meghasonlás fejezi be a darabot. De e meghasonlás nem a testvérviszály, hanem a testvérszeretet tragédiáját idézi föl. Minő fenséges, megnyugtató megoldás. *Antigone* fényes alakja tűnik elő a gyászos háttérből és nyugtatja meg a lelket. Ha a *katharsis* lélektani mozzanatait mesteri egymásutánban keressük: megtaláljuk. Valóban a szánalom és félelem felköltése által eszközli az ilyen szenvedélyek tisztítását a lélekben. A testvérgyűlöletet a hazaszeretet nemesíti *Eteoklesnél*, a jog és igazság *Polyneikesnél*, a testvérszeretet hősnőjévé avatja föl *Antigonét*. Mennyi mély *emotio*, mennyi szent érzés, mily drámai mélység!

És mindez csak úgy vázlatos rajzban, mintegy körvonalakban. *Euripidesnek* lett föntartva e mese teljes kizsákmányolása, a legfinomabb részletekbe vitt kidomborítása a hagyomány által összekötésbe hozott alakoknak. A cselekvény belső gazdagságot nyer: a lélektani motívumok több szála tétetik mozgásba. Több belső élettel telített cselekményt még *Euripides* sem hagyott hátra, mint *Phoenissae*ben, mely *Euripidesnél* a testvérgyűlölség tragédiája.

IV.

Aiskhylos és *Euripides* közt egész korszaktávolság van, bár aránylag csekély idő választja el őket. A dráma gyors fejlődésének

*) Lefordíthatatlan: *ὡς δαίμωνόντες ἐν ἄτα* (1001 v.) *Bouillet*: „Victimes du destin“ nem fejezi ki. *Jobb Wellaner*: malo numine teneri. Továbbá: *ὡς πῆμα πατρὶ πάρονόν* (1004) „hélas! Après de leur père alors dormira leur in fortune“, szép, de tovább magyarázás. *Wellaner*: iuxta accubans;

két stadiumát látjuk egymással szemben. A cselekvényfejlesztés haladásának messzi állomáshelyével jutottunk előbbre Euripides Phoenissaejével. Dr. Kinkel Gottfried¹⁾ párhuzamba állítván rövid bevezetésében, melyet a Phoenissaehez irt, a különbség sarkalátját abban találja, hogy Aiskhylos epikus, Euripides drámai. Ha a compositio külszerkezetét, gazdag beléletét tekintjük, e jellemzés talál, de egyáltalán el nem fogadható, magára a conceptióra, a tragikum lényegére nézve, mert e tekintetben Aiskhylos kifogástalan. Annyi bizonyos, hogy a jellemek finom rajzát találjuk meg Aiskhylos széles ecsetje helyett. Minő merészség Euripidesnél, hogy a thebai mondakör Jokastáját, ki az Oidipus katastropha után öngyilkos lett és a népies hagyomány szellemében annak kell vala lenni, mert miként éljen a borzasztó titok leleplezése után, hogy ő a legiszonyosabb fertőzetet követte el, életben hagyja, sőt a cselekvény egyik főalakjává teszi. Jokaste alakja a legmeghatóbb Euripides művében kísérletet tesz, ha fiait kibékíthetné. És ép e békítési jelenet tünteti föl a negatív oldalon a testvérgyűlölet mélységét, a két testvér közti kibékíthetetlen ellentétet, e két jellem szembeszökő, élesen kidomborított arczélét. E jelenet nevezetes eltérés Aiskhylos művétől és az általunk tárgyalt kérdésben fontos mozzanatot alkot, mert mintegy láncszemül szolgál, mely összeköti a Phoenissae-t, melyet Schiller fordított, a Braut von Messinával, a testvérgyűlölség e harmadik darabjával, melyet az összehasonlítás végett fölveltünk. Schiller fordításáról Kinkel helyesen jegyzi meg: „Ha a nagy költő egyes helyeket félre is értett, de az eredeti szellemébe oly mélyen behatolt, hogy műve az euripidesi conceptió egyik legszebb és legméltóbb felfogásának tekinthető. Schiller Isabella és fiai közti kibékülés fenséges triójának eszméjét Euripidestől kölcsönzé. Egy másik lényeges különbség Oidipus megjelenése. Aiskhylosnál elő sem fordul. Megjelen a szerencsétlen, vak fejedelem és megrázó jelenetet idéz elő, mely épen a zárjelenetben accumulálván a fájdalom és szenvedés mértékét, mélyen megrendítő hatást tesz és így előidézi Antigone önfeláldozó jellemének beragyogását e szomorú világba. Ugyanis Antigone lemond a lány örömeiről és kíséri szerencsétlen atok sulya alatt görnyedő atyját. Sophokles Oidipus Colonosba

¹⁾ Ausgewählte Tragödien des Euripides, für den Schulgebrauch erklärt. Dr. Gottf. Kinkel. Erstes Bündel Phönissae. Berlin, 1871.

cz. tragédiájában e thema a költészet édes zöngelmévé változik. *Mollissimum carmen* — mint mondá Cicero. Euripides *Antigone* alakját jobban előtérbe állítja, míg Aiskhylos az utolsó sírámban a két testvér holtteste mellett jeleníti meg. Igaz, hogy egy pár odavetett vonással ez antik alakot szoborszerű fenségében állítja elénk.

A cselekvény belső életének gazdagítására nevezetes mozzanat a *Menoikeus* önfeláldozásának beszövése. Mint Puskin *Anyeginjében* hangzik egy sor: „Árny az árnyban megjelen; így jelenik meg a tragikai helyzetekben úgy is gazdag cselekvény folyamában Kreon és *Menoikeus* tragédiája. Kreon *Teiresias*t, a híres jóst hivatja, hogy az ostromolt város megmentésének titkát kérdezze meg a sors-hatalmaktól

Teiresias előbb vonakodva, majd leplezetten, majd nyíltan kijelenti Kreonnak, hogy fiát *Menoikeus*t követeli a *Kadmos* által *Ares*-nek szentelt sárkány. Ha *Menoikeus* önként föláldozza magát hazájáért: *Thebát* menti meg. Kreon ki akarja kerülni a végzetet; idegen földre akarja küldeni *Menoikeus*t, de az ifjú hős önfeláldozással kardjába dül és a sárkány torkába omlik. Tehát az önfeláldozás gondolata, e kedvelt, euripidesi gondolat van belevéve a testvérgyűlölség e tragédiájába. Egy darabban két önfeláldozó jellem: a *Menoikeus* és *Antigone* jelleme, fényt szór a sötét tragikai világra. Nevezetes különbség Aiskhylos és Euripides közt az is, hogy a testvérgyűlölség részletesebb, behatóbb rajzolásától nem vonja el a figyelmünket a hét hős részletes leírása *Eteokles* és hirnök közti egy pár száz sorra terjedő dialogban. *Eteokles* vezéri gondja, intézkedései miatt a csatazaj közben, mint egy episodszerű alakban szökken ki a feszült helyzetből a testvérgyűlölség. Igaz, hogy erőteljes vonásokkal elfeledhetetlen szemléletességgel van elénk varázsolva. Euripides kiváló műszerkezeti ügyes fogást csinál, midőn a hét hőssel szembeállítandó hét thebai bajnok feletti tanácskozást *Kreon* és *Eteokles* közti jelenet alakjában dolgozza föl. Sőt Euripides irodalmi kritikát is gyakorol, mi a fejlettebb izlés csalhatatlan jele, midőn e szavakat adja *Eteokles* szájába:

„Sorban nevezni őket idővesztéség,

Midőn az ellen városunkat ostromolja már.“

*) 751. 52 v. Études sur les tragiques grecs.

Azonban helyesen jegyzi meg Patin¹²⁾, hogy a ki ily komoly tragikai tárgyba egy kis epigramnak is tud helyet szorítani, azt nem teheti a tragikai-hatás kockáztatása nélkül.

A kar is más Euripidesnél. Míg a Heten Theba ellen kara a thebai szüzekből áll; tehát a cselekvénynek közvetlen részese; addig Euripidesnél föniciai nőkből áll a kar, kik ép útban voltak Delphibe, hol Apollo cultusára valának szentelendők és az ostrom alá fogott városban rekedtek; tovább nem mehettek. Minthogy én a testvérgyűlölség tragikumát tűztem ki föladatomul: e különbségek részletes és beható méltatásától tartózkodom; mert az messze vezetne és elvonna a kitűzött kérdés tárgyalásától. Tárgyamra nézve a kar berendezésénél nagyobb jelentőséggel bír azon nagy műszerkezeti eltérés, hogy a két testvér kiengesztelésének egész jelenet és pedig a két testvér és az anya közt lejátszó jelenet van szentelve, mi a Heten Theba ellen-ben teljesen hiányzik. A haragra lobbant Eteoklest a kar csillapítja. Tehát itt is nevezetes haladás. A kar a maga tömör erejében jelenik meg. A modern darabban a nép nem érdekel az egyének érdekelnek. Coriolánban, VI. Henrik II. részében a Jacques Cade lázadása úgy van festve, — így a Sardou Hazájában — hogy a zűrzavaros ellenmondó hangok harmóniájából tűnik ki a nép érzülete.

A görög tragikai kar idealis egységet alkotott. Saint Marc Girardin találóan mondja: a népnek egy hangja volt, egy alakja, de az mély és erős, mint a tömeg képe, kifejező és határozott, mint egy emberé.“ Euripides ebben is újít. Nála a kar vagy a költő mély gondolatainak vagy retorikájának hordozója, de a személyek szaporítása által egy részt átvesz az Aiskhylos activ kara szerepéből. Ezt teszi a Phoenissaeben, Antigone, ki a küzdelem tanúja lesz. A nővér egyéni érzelmei foglalják el a kar általános hangulatának helyét.“ Saint Marc Girardin teszi e helyes észrevételt

Jellemzőbb különbséget Aiskhylos és Euripides compositiójában aligha lehetett volna találni: Antigone ott áll a várfokon — szeretne felhő lenni és így szállni le a várromról a szeretett testvérhez. Még egy lényeges alkatrészét az Euripides műszerkesztésének nem mellőzhetem. Ez a prolog melyet a Phoenissaeben Iokaste mond el. Ez mintegy az egész cselekvény történelmi háttérét világítja meg és a Phoenissaeben a prolog épen nincs oly külszerű összefüggésben a

cselekvénnyel, mint Euripides több más darajában. A szerencsétlen Oidipus sorsát tudjuk meg. A sorstragedia magva fordul elő Jokaste következő szavaiban :

„S őrzöngve nemze
Mi nekünk gyermekeket.“ — 19. v.

tehát örültség volt a végzetes lépés indító oka, melyért a családot átok fogta meg.

És kiváló fontossággal bír Jokaste elbeszélésének ez a passusa, mely így hangzik :

„S midőn már fiaimnak álla pelyhesül,
Elzárák atyjuk', hogy feledje a világ
A bűnt, ne kelljen elsimítani untalan.
A házban él az agg, a Végzet betege
Es gyermekire szörnyű átkot mond eképp :
„Éles karddal osztozzanak e ház fölött.“ — 63 és köv.

Az Aiskhylos thebai trilogiája első darajának tartalma foglaltatik e prologban. Egyszersmind előkészít a kibékítési nagy jelenetre, mert Jokaste elmondja, hogy rávette gyermekeit a találkozásra: tehát e prolog belső összefüggésben áll a compositióval. Antigone és a pedagogos jelennek meg a prologot elmondó Jokaste távozása után és szemlélik a csatát. A pedagogos magyaráz; felkölti Antigone hő vágját, hogy a száműzött testvért újból láthassa. Ezután a karének következik, mely ismét a két testvér találkozására irányozza a figyelmet, kivált azon passusban, mely elismeri mind két fél jogos küzdelmét:

„Oh te pelasg Argos ;
Erődet rettegem ;
S az isteneknek végzetét.
Mivel nem jогtalan tu-át
Kezd az, ki most honába tért.“

Az Erinys művére utal. Ekkor következik: ily mesteri előkészítés és a szükséges hangulat felköltése után az a jelenet, mely a testvérgyűlölség tragikuma szempontjából főfontossággal bír. Ép azért a jelenettel behatóbban foglalkozunk.

Hegedűs István.